

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Тамара Чернадчук,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та
інформаційного права
Сумського національного аграрного
університету

УДК 347.734

Щодо визначення поняття валютних правовідносин

На сучасному етапі розвитку в Україні створено досить розвинутий валютний ринок, який динамічно розвивається. При цьому, слід зазначити, що підтримка макроекономічної рівноваги в країні, забезпечення стійкого економічного зростання, підтримка цінової стабільності, рівноваги платіжного балансу тощо, стає можливим тільки в умовах стабільності і стійкості національної валюти внаслідок реалізації валютної політики держави, під якою розуміють сукупність економічних, правових та організаційних заходів, що здійснюються центральним банком та іншими органами державного регулювання щодо діючих у державі валютних взаємовідносин між суб'єктами господарювання, домашніми господарствами та органами державного управління. Основними формами реалізації валютної політики є: валютне регулювання; валютний контроль; валютний режим; дисконтна валютна політика; девізна валютна політика. Відповідно тип валютного режиму визначає основні принципи здійснення валютних опе-

рацій; обсяг повноважень і функції органів валютного регулювання і валютного контролю; права і обов'язки юридичних і фізичних осіб стосовно володіння, користування і розпорядження валютними цінностями; відповідальність за порушення валютного законодавства.

Тип валютного режиму впливає на структуру та зміст валютного правовідношення, аналіз якого, в свою чергу, дозволяє охарактеризувати тип валютного режиму України в сучасних умовах.

Над проблематикою валютних правовідносин працювали представники юридичної науки, але найбільший внесок у цю справу зробили такі вчені-правознавці, як Л. К. Воронова, Л. О. Гетманцев, В. Л. Кротюк, Т. А. Латковська, В. П. Нагребельний, М. В. Старинський та інші. У працях саме цих науковців дається правова характеристика відносин в сфері обігу валюти, що значною мірою закладає фундамент для проведення теоретичних узагальнень та здійснення подальшого наукового пошуку.

Метою цієї статті є на підставі аналізу наукових праць, чинного законодавства та практики його застосування виявлення характерних рис та кваліфікуючих ознак валютних правовідносин.

Дослідження галузевих правовідносин здійснюється шляхом встановлення особливостей прояву загальних ознак правовідносин у їх галузевих видах і виділенням спеціальних ознак, які властиві лише цим видам правовідносин. Значення галузевих досліджень видових особливостей правовідносин полягає в тому, що вони збагачують загальну теорію правовідносин, допомагаючи розкрити сутність і зміст правовідносин в усіх їх опосередкуваннях. Унаслідок правового оформлення, валютні відносини розвиваються як результат предметної діяльності держави, що передбачає всебічне їх дослідження з позиції загальної теорії держави та права, конституційного, адміністративного та фінансового права, оскільки у зв'язку зі своїм розвитком вони об'єктивно потребують правового регулювання, внаслідок чого набувають значення валютних правовідносин. Дослідження галузевих особливостей правовідносин сприятиме розвитку загальної теорії правовідносин, оскільки кількісне накопичення галузевих знань дає якісно нове розуміння сутності правовідносин. Як наслідок, маємо взаємний зв'язок: загальна теорія правовідносин впливає на їх галузеве розуміння, яке, змінюючись та рухаючись вперед, у свою чергу збагачує і розвиває загальнотеоретичні положення про правовідносини. І тому вбачається, що одним із головних завдань, які постають перед юридичною наукою, є формування сучасного понятійного апарату. Таке формування має відбуватися шляхом уточнення вже існуючого понятійного апарату з урахуванням сучасного стану або введенням у термінологічний обіг нових понять, що потребує, у свою чергу, уточнення вже існуючих визначень і надання визначень новим поняттям.

Визначення понять бюджетного права повинні мати чітко визначені межі і значення, які можуть бути виражені в його змісті та обсязі. Змістом поняття є сукупність його специфічних ознак і характеристик, які відрізняють його від інших суміжних або тотожних понять. Обсяг поняття – це кількість предметів або явищ, кожному із яких притаманні ознаки, що відносяться до змісту цього поняття.

В юридичній літературі під валютними правовідносинами розуміють врегульовані нормами ряду галузей права, в тому числі фінансового права, суспільні відносини, що виникають в процесі здійснення валютних операцій, здійснення валютного контролю та регулювання валютного обігу [1, с. 554].

О. Шереметьєва під валютними правовідносинами розуміє суспільні відносини, які мають вольовий характер й регулюються нормами національного, регіонального і міжнародного валютного права [2, с. 112].

Отже, існують різні підходи щодо визначення поняття валютних правовідносин і тому виникає потреба на підставі аналізу правової природи цих відносин, типу валютного режиму та інших чинників уточнити визначення поняття валютного правовідношення. З'ясування сутності, особливостей та правової природи валютних відносин зумовлено також і практичними потребами подальшого розвитку і вдосконалення діяльності в сфері обігу валюти. Вирішення виявлених проблем надасть можливість визначити місце валютних відносин в системі фінансових та в цілому в системі суспільних відносин, а також вирішити низку інших завдань, які постають перед наукою та юридичною практикою. Вирішення поставленого завдання має теоретичне значення, що дозволить відокремити валютні правовідносини від інших видів правовідносин і практичне – надасть можливість правильно визначити коло нормативних актів, які необхідно застосовувати саме до цих правовідносин.

Сутність валютних правовідносин, як і будь-яких інших правовідносин, - це їх основні ознаки, що роблять їх тим, чим вони є [3, с. 79-80]. Сутність будь-якого правового явища полягає не в самому явищі, а виводиться з його відносин з іншими явищами. У зв'язку з цим необхідно встановити ті соціальні явища, аналіз взаємозв'язку з якими дозволить визначити сутність валютних правовідносин. Оскільки валютні правовідносини є видом правовідносин взагалі і фінансових зокрема, то між ними існує зв'язок особливого і загального. Сутність валютних правовідносин виводиться із взаємозв'язку з тими ж явищами, що і сутність будь-якого правовідношення. Як різновид правовідносин валютні правовідносини мають загальні ознаки, що притаманні правовідносинам: вони виникають на підставі правової норми, тобто вони є результатом дії цієї норми, або формою її реалізації, а також особливі ознаки, що притаманні фінансовим правовідносинам [4, с. 79-80]. І у зв'язку з цим їх основні риси сходні. Разом з тим, в системі фінансових правовідносин валютні правовідносини виділяються в окрему групу, що зумовлено специфікою діяльності в сфері, де ці правовідносини виникають і розвиваються. Таким чином, валютним правовідносинам властиві й певні особливості.

По-перше, валютні правовідносини виникають та розвиваються в сфері фінансової діяльності держави, однак лише в тій частині діяльності, що стосується валютного регулювання та контролю. В цьому значенні сфера виникнення і розвитку валютних правовідносин опосередковує не всю фінансову діяльність, а тільки її частину.

По-друге, валютні правовідносини є формою реалізації публічних інтересів, у зв'язку з цим за своєю суттю, вони є публічно-правовими (хоча в деяких випадках є наявними приватноправовою сутністю, але це вже є цивільні правовідносини, які регулюються нормами цивільного

права). Валютні правовідносини виникають на підставі норм валютного права, які є засобом реалізації інтересів держави та суспільства.

По-третє, валютні правовідносини за своєю суттю є економічними відносинами. Це зумовлено тим, що фінансові, в тому числі валютні, відносини є видовою характеристикою економічних відносин, оскільки останнім притаманна не тільки натурально-речова, а й вартісна форма. Валютні правовідносини являють собою як раз економічні відносини у вартісній, тобто грошовій формі.

По-четверте, важливою характеристикою валютних правовідносин є їх майновий, у більшості випадків грошовий характер. Це зумовлено тим, що майновими благами є валютні цінності (іноземна валюта та банківські метали). При цьому встановлюється обмежений (спеціальний) режим обігу іноземної валюти та банківських металів. Підкреслюючи майновий характер валютних правовідносин слід відмітити, що вони є неоднорідними за об'єктом і поділяються на матеріальні і процесуальні. В межах матеріальних валютних правовідносин безпосередньо здійснюється рух валютних цінностей від одних суб'єктів у розпорядження інших. Наприклад, ч. 3 ст. 6 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» передбачено право резидентів і нерезидентів – фізичних осіб продавати іноземну валюту уповноваженим банкам та іншим фінансовим установам, які одержали ліцензію НБУ, або за їх посередництвом – іншим фізичним особам – резидентам. Частиною 4 цієї ж статті передбачено обов'язок фізичних осіб – резидентів купувати іноземну валюту в уповноважених банках та інших фінансових установах, що одержали ліцензію НБУ, або за їх посередництвом – у інших фізичних осіб – нерезидентів і нерезидентів [5]. Процесуальні ж забезпечують реалізацію матеріальних валютних правовідносин. Вони виникають у зв'язку з здійсненням валют-

ного контролю, валютного регулювання, притягнення до відповідальності за порушення валютного законодавства. Ці відносини за своєю суттю не є безпосередньо майновими, оскільки не опосередковують рух валютних цінностей. Однак їх метою є забезпечення руху валютних цінностей відповідно до вимог чинного законодавства. Наприклад, процесуальними валютними правовідносинами є відносини з приводу проведення виїзних перевірок щодо дотримання банками вимог валютного законодавства відповідно до Положення про порядок проведення виїзних, невиїзних (камеральних) перевірок щодо дотримання банками, іншими фінансовими установами, національним оператором поштового зв'язку вимог валютного законодавства України та перевірок пунктів обміну іноземної валюти на території України (затверджено постановою Правління Національного банку України від 21.09.2007 № 338) [6]. Враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що валютні правовідносини є майновими та пов'язаними з ними немайновими, що виникають з приводу валютних цінностей.

По-п'яте, валютні правовідносини у переважній більшості є владними відносинами. Це зумовлено тим, що вони є формами реалізації норм валютного права, які у переважній більшості є імперативними. Імперативний характер норм валютного права проявляється в правовідносинах таким чином, що приписи видає держава, а суб'єкти вступаючи у валютні правовідносини, навіть за власним волевиявленням, не можуть обирати на власний розсуд вид і міру належної поведінки і повинні керуватися приписами норм валютного права, дотримуватися їх. Наприклад, у відповідності з ч.1 ст. 6 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» торгівля іноземною валютою на території України резидентами і нерезидентами - юридичними особами може здійснюватися тільки через уповноважені

банки та інші фінансові установи, що одержали ліцензію на торгівлю іноземною валютою Національного банку України, виключно на міжбанківському валютному ринку України. В свою чергу, структуру міжбанківського валютного ринку, а також порядок та умови торгівлі іноземною валютою на міжбанківському валютному ринку визначаються Національним банком України [5].

Таким чином, валютні правовідносини мають майновий (у переважній більшості владно-майновий) характер і виникають у сфері валютної діяльності.

З урахуванням зазначеного, можна виділити такі кваліфікуючі ознаки, які в сукупності характеризують валютні правовідносини:

а) вони виникають і існують в сфері валютної діяльності (валютного регулювання, валютного контролю, відповідальності за порушення валютного законодавства, здійснення валютних операцій з іноземною валютою та банківськими металами);

б) вони мають переважно владний характер, що не виключає в окремих випадках диспозитивного їх характеру;

в) вони мають майновий характер. Хоча серед валютних правовідносин виділяються немайнові валютні правовідносини, але вони тісно пов'язані і опосередковують майнові валютні правовідносини. Їх можна визначити як такі, що забезпечують існування майнових валютних правовідносин.

Валютне правовідношення, як і будь-яке інше органічно цілісне утворення, має свою визначену структуру (склад), тобто сукупність взаємопов'язаних його елементів: суб'єкт, об'єкт, суб'єктивні права та обов'язки. Суб'єктивні права та обов'язки складають зміст валютного правовідношення. Усі його складові частини спрямовані на встановлення та досягнення режиму здійснення валютних операцій на території України й зумовлені специфікою цієї діяльності. Однак кожний окремий

елемент виконує особливі, тільки йому притаманні функції. За відсутності хоча б одного з перелічених елементів стає неможливим наявність і самого валютного правовідношення. Завдяки такому складу валютне правовідношення, будучи юридичною формою прояву валютних відносин в механізмі правового впливу на здійснення валютних операцій, виконує усі свої функції в процесі становлення та існування зазначеного режиму. А саме:

- деталізують коло осіб, на яких у конкретний час розповсюджується дія валютно-правової норми. У валютних правовідносинах беруть участь індивідуально визначені суб'єкти;

- закріплюють конкретну поведінку суб'єктів валютних правовідносин в процесі здійснення валютних операцій, якої ці суб'єкти повинні дотримуватися;

- встановлюють умови можливості приведення в дію юридичних засобів забезпечення суб'єктивних прав і обов'язків суб'єктів валютних правовідносин. Валютне правовідношення створює конкретну ситуацію щодо реалізації заходів державного примусу і реалізації фінансово-правових санкцій у випадках невиконання чи неналежного виконання суб'єктами своїх обов'язків. Наприклад, ч.2 ст.16 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» передбачає застосування фінансових санкцій у вигляді штрафів до резидентів, нерезидентів, винних у порушенні правил валютного регулювання і валютного контролю [5].

У валютних правовідносинах реалізуються усі валютно-правові норми. Приписи, що містяться у фінансово-правових актах, є юридичною формою, що наповнюється матеріальними змістом при здійсненні позитивних дій (купівлі-продажу валюти, розрахунків тощо) і цим досягається мета валютно-правового регулювання. Слід зазначити, що для валютно-правових норм характерна наявність

специфічних ознак, які зумовлені тим, що вони, на відміну від інших правових норм, регулюють відносини, що виникають в процесі здійснення валютної діяльності як публічних, так і приватних суб'єктів права. Насамперед, це проявляється в особливостях їх змісту; характері встановлених у нормах приписів; мір відповідальності за порушення встановлених правил; способів захисту прав учасників валютних правовідносин. Характерна особливість змісту цих норм полягає в тому, що в них відображаються найбільш важливі, основні, суттєві ознаки, властивості, що мають місце в будь-якому випадку, повторюються в конкретних валютних правовідносинах, що виникають на підставі норм валютного права. Завдяки цьому норма валютного права і набуває властивості бути регулятором валютних відносин. Вона являє собою своєрідний каркас (еталон, модель) суспільних відносин як у сфері встановлення режиму здійснення валютних операцій, так і при безпосередньому їх здійсненні, характеризує їх найбільш стійкі, типові риси.

Таким чином валютні правовідносини можна охарактеризувати як суспільні відносини, що виникають і існують на підставі реалізації норм валютного права. Валютні правовідносини за своєю сутністю є економічними відносинами, які мають владно-майновий характер і виражають публічні інтереси, хоча в деяких випадках є наявність приватноправової сутності.

Отже, валютні правовідносини – це врегульовані нормами валютного права суспільні відносини, учасники яких виступають як носії юридичних прав і обов'язків, що реалізують приписи цих норм при здійсненні валютного регулювання, валютного контролю, операцій з валютними цінностями, валютного контролю та притягнення до відповідальності за порушення валютного законодавства.

Список використаних джерел

1. *Финансовое* право Российской Федерации : учебник / отв. ред. М. В. Карасева. – М.: Юристъ, 2004. – С. 576.
2. *Шереметьева О.* Поняття валютного ризику як правова категорія /О. Шереметьева // Право України. – 2003. – № 9. – С. 112-113.
3. *Кириллов В. И.* Логика познания сущности / В. И. Кириллов. – М., 1980. – С. 153.
4. *Нагребельний В. П.* Фінансове право України. Загальна частина: навч. посіб. / В. П. Нагребельний, В. Д. Чернадчук, В. В. Сухонос / за заг. ред. члена-кор. АПН України В. П. Нагребельного. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2004. – С. 320.
5. *Декрет* Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19.02.1993 року № 15-93 – [Електронний ресурс] – Режим доступу до матеріалу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/15-93>
6. *Постанова* Правління НБУ № 338 від 21.09.2007 р. «Положення про порядок проведення виїзних, невиїзних (камеральних) перевірок щодо дотримання банками, іншими фінансовими установами, національним оператором поштового зв'язку вимог валютного законодавства України та перевірок пунктів обміну іноземної валюти на території України» [Електронний ресурс] – Режим доступу до матеріалу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1220-07>
7. *Чернадчук Т. О.* Основи валютного права України : навчальний посібник / Т. О. Чернадчук. – Суми : Університетська книга, 2009. – 301, [3] с.

Чернадчук Т. О. Щодо визначення поняття валютних правовідносин

У статті на основі дослідження та аналізу існуючих різних підходів до визначення поняття валютних правовідносин, з'ясування їх сутності, особливостей та правової природи, типу валютного режиму та інших чинників уточнено визначення поняття валютного правовідношення.

Ключові слова: валютна політика держави, валютний режим, валютні правовідносини, структура валютних правовідносин, валютно-правові норми.

Чернадчук Т. А. Об определении понятия валютных правоотношений

В статье на основе исследования и анализа существующих различных подходов к определению понятия валютных правоотношений, выяснения их сущности, особенностей и правовой природы, типа валютного режима и других факторов уточнено определение понятия валютного правоотношения.

Ключевые слова: валютная политика государства, валютный режим, валютные правоотношения, структура валютных правоотношений, валютно-правовые нормы.

Chernadchyuk T. Regarding the definition of exchange relationships

The author specifies the definition of the exchange relationship based study and analyze the different approaches to the definition of exchange relationships, determine their nature, characteristics and legal nature, such as the exchange rate regime and other factors.

Key words: monetary policy of the State; exchange rate regime; currency relationship; structure of exchange relationships; monetary law.